

RÉVÉSZ EMESE

VIRTUÁLIS PANTEONOK

GRAFIKAI ARCKÉPCSARNOKOK A 19. SZÁZADI HAZAI POPULÁRIS
GRAFIKÁBAN

„A POLGÁRI ERÉNY MEGSZEMÉLYESÍTÉSE”

A közéleti arckép a sajtó legelterjedtebb képi műfaja volt, alig akadt olyan képes vállalkozás, amely lemondott volna róla. A népszerű közszereplők arcvonásainak közlése emelte a lap presztízsét és olvasottságát, az ábrázolt számára pedig jelentős hírverést jelentett. A kulturális profilú folyóiratok biztos sikerre számíhattak, ha számaikhoz népszerű személyiségek arcképeit melléktették. „A szépirodalmi lapok mellett műmellékletül adni szokott ilyenmű arcképeket legalább mindig melegebb érdekléssel vette a közönség, mint bármi más műmellékleteket” — állapította meg a *Hölgyfutár* (1850—1864) *Arckép-album*ának bevezetője 1855-ben.¹ A közéleti portré közhasznú hivatása, kom-

Magyar írók arcképcsarnoka.

Barabás Miklós rajzai és Tiegde fényképei, kőre rajzolva Rohn Alajos. Vahot Imre kiadása. *A Napkelet* meléklete, 1856

Régibb-koriak.

Esák Máté.

Bátori László

Martinuzzi György

Krúdyi Anna.

Wesselényi Ferenc.

Krúdyi Miklós.

Ujabb - Koriak.

Vörösmarty Mihály

Deák Ferenc.

Kazinczy Ferenc (†)

Munkácsy Károly.

Liszt Ferenc.

Magyocsi Károly (†)

Kőre rajz. Rohn.

HIRNEVES MAGYAROK KÉPCSARNOKA.

Ljont. Bacher, Beck

Hirneves magyarok képcsarnoka.

Rohn Alajos kőrajza. Vahot Imre kiadása. Magyarország és Erdély képekben, 1854

memoratív feladatköre, a közösség morális nevelésében, kollektív emlékezetének formálásában játszott szerepe már a reformkorban világosan körvonalazódott. Gróf Széchenyi István Friedrich Amerling által festett képmását az államférfi testvérei rendelték meg a Magyar Tudományos Akadémia számára. A művet e szavakkal nyújtották át a tudóstársaság képviselőinek: „vajha legkésőbb unokáink is e képnek arcvonalaira pillantva a legnemesebb szívnek érzelmeire fakadjanak s nemzetjüket boldogító legszebb tettekre sörkenjenek.”² Kossuth Lajos egyenesen a nemzeti panteon emlékműveihez hasonló hivatást tulajdonított közéleti jeleseink arcásainak: „Az ember még az istenség eszméjét is személyesítette a művészetben, szüksége van, hogy a polgári erényt is s azt, mit az emberben nagynak nevezünk, személyesítve lássa maga előtt. Bírnunk kell nagy férfaink képmásait, szoborban és rajzokban, hogy jelül szolgáljanak, melyhez naponkint elvezessék az apák fiaikat, honszerelemre buzdítani, mikint ama karthágói esketi fiát, hogy Rómát mindhalálig gyűlölendi.”³

A közszereplők arcásai a nyilvánosság terébe lépve gyökeresen új értelmet nyernek. Lena Johannesson e vonatkozásban olyan, a tömegkultúra médiumai által áthatott arcokról (mass mediated faces) beszél, amelyek kulcsfeladatot töltenek be a közösség identitástudatának formálásában.⁴ A nyilvánosság előtt megörökített személyiséget portréja kiemeli az arctalan tömegből, megjelenése egyúttal a közösségi befogadás, a szociális manifesztáció eszköze is. E társas viszony másik oldalán álló publikum cserébe a beavatottság, bennfentesség érzését nyeri el. A sajtó — Jürgen Habermas szavaival — mint a „nyilvános okoskodás” terepe olyan küzdőteret teremt, amelyen a közösség és a közszereplők viszonya látszólag kiegyensúlyozott, ahol utóbbiak nem kiválasztott felsőbbrendűek, hanem a köz szolgálatában álló látható, ellenőrizhető és bírálható halandók.⁵

Szemben a megelőző korok hatalmi gyakorlatához kötődő reprezentatív uralkodói képmásaival, a modern politikai kommunikáció a személyes intimitás illúziójára alapozza a hatalom imázsát.⁶ Vizuális manipulációjának kulcsfogalma a proximitás, a nézőhöz való (fizikai és lelki) közelség káprázatának megteremtése. A 19. századi sajtóban megjelenő közéleti arcképek formai eszköztára már ezt az újfajta viszonyt tükrözi: arcásaik lemondanak minden járulékos reprezentatív attribútumról, szűk kivágtatú mellképeik szigorúan a személyiség arcvonásaira koncentrálnak. Modelljeiket természetes testtartásban, hétköznapi, kényelmes öltözetben mutatják be olvasóiknak. Tekintetüket lehetőség szerint úgy irányítja a rajzoló, hogy az a személyes kontaktus lehetőségét hordozza magában.

A folyóiratokban közölt arcképhez rendszerint a jeles személyiség életútját vázoló kísérő szöveg kapcsolódik. Kép és szöveg egymást kölcsönösen megerősítő hatásmechanizmusa segíti a nagy ember vonásainak memorizálását, az alakja által megtestesített értékek elsajátítását. „A jó, a hű arckép fontos kiegészítője az életrajznak, segíti a képzelmet, jobban megköti az olvasottakat, hozzájárul az érdekkeltetéshez s mindenestre kegyeletes érzésekkel tölti el az olvasót” — összegzi Dolinay Gyula portré és textus kapcsolatának természetét.⁷

A kettő kölcsönhatásának köszönhetően a későbbiekben az arckép már olyan ikonikus jelként működik, amely önmagában alkalmas a hozzá kötődő ideológia vagy morális tanítások felelevenítésére. Kép és szöveg kölcsönös affirmációját kettős időbeliségük is megerősíti. Míg a képmások az ábrázolt jelen időhöz kötött, múlandó vonásait ra-

gadják meg, a portréhoz kapcsolódó szövegek rendszerint az arcvonások mögött rejtőző, nagyobb időtartamú tettekben testet öltő életutat vázolják fel. A kor képtördelési gyakorlatának megfelelően, a pályafutás lineáris narratívája mintegy képkeretként fogja közre az arc múlandó vonásait.⁸ A látvány efemer jellegét ily módon a mögöttes, verbális tudás emeli általános, fogalmi szintre.⁹

A FÉTISTÁRGYTÓL A TÖMEGTERMELÉSIG

Arcképeket a folyóiratok kezdetben főként különálló mellékletként közöltek. Ezt a reformkorban meghonosodott gyakorlatot követték az ötvenes-hatvanas évek pesti divatlapjai is, köztük a *Hölgyfutár* vagy a *Nefejejs* (1859—1876). A korszerűbb, szöveg közé tördelt képekkel dolgozó enciklopédikus folyóiratokban a portrék kiemelt helyen, a lap címdalán jelentek meg. A *Vasárnapi Ujság* (1854—1921) évtizedeken át ragaszkodott ahhoz, hogy a lap címdalát jeles közszereplők képmása díszítse. E hagyománynak csak a századvég szenzációsajtója és az ahhoz kapcsolódó újszerű terjesztési eljárások vettek véget, amely immár a figyelem felkeltésére legalkalmasabb, erős érzelmi hatást keltő ábrázolásokat követelt a címdalra. Ezzel szemben a század derekának sajtója

Lisznyay Kálmán. Barabás Miklós rajza.
Litografált melléklet a *Hölgyfutár*hoz, 1852. november

még a közérdeket szolgáló ismeretterjesztés jegyében járt el, mikor a kiválasztott személyiségeket mintegy szellemi útmutatóként emelte címdalára. Az önkényuralom évei alatt a politika (tiltott vagy nem kívánatos) szereplői helyett a művészek, mint a nemzeti kultúra fenntartói kerültek előtérbe. Az olvasók olyan hazai személyiségeket láttak szívesen a lapokban, akiknek pályája közvetlen életmintát, jótékony gyógyírt jelentett mindennapjaikban, kiválasztásukban mindenekelőtt a morális példaadás és szellemi kiválóság játszott szerepet.

Az abszolutizmus első szakaszában a szigorú cenzúra megtorolt minden nyílt politizálást, így a politikai közszereplők arcképei helyett a nemzeti kultúra fenntartóiként üdvözölt írók és színészek arcásai töltötték meg a lapokat. A politikai enyhülés egyértelmű jeleként 1860 körül mind több politikai arcmása került a címdalra, mígnem a kiegyezés után már az addig szigorúan tiltott szabadságharcosok, emigránsok alakja is nyilvánosságot kaphatott. A hatvanas évek a közéleti arc-

képek sosem tapasztalt konjunktúráját hozta meg, ám ezzel párhuzamosan megkezdődött a közszereplők gyors devalválódása. A közéleti arcképek roppant népszerűsége csupán időlegesnek bizonyult, az irántuk megnyilvánuló érdeklődés úgy csökkent, ahogy növekedett a politikai szabadságjogok tere. A *Bolond Miska* (1860—1875) 1864-ben már joggal panaszolta, hogy míg Baróti Szabó Dávid arcképét teljes közöny fogadja, míg egy népszerű táncosnő portréjáért tülekednek a tömegek.¹⁰

Az ábrázoltak kiválasztásában a szerkesztőket az aktualitás és népszerűség szempontja egyaránt vezérelte, emellett igyekeztek olyan közszereplőket megismertetni olvasóikkal, akiknek tevékenysége illeszkedett a lap programjához. A *Családi Kör* (1860—1880) „Honleányok arcképcsarnoka” a múlt vagy a jelen közéletének jeles asszonyait, Arany János *Koszorújának* (1860—1865) „Magyar költők arcképei” címmel megjelent sorozata kortárs íróink arcvonásait örökítette meg.¹¹ Az enciklopédikus lapok többsége felismerte, hogy a címdalra helyezett arckép az aktuális lapszám programadója, vizuális ikonja, képi vezércikke. A *Vasárnapi Ujság* felvilágosult, ismeretterjesztő programjához híven olyan — többnyire kortárs — személyiségeket emelt címdalára, akiket mintaképként állított olvasói elé. „A Vasárnapi Ujság megindulásától kezdve, folyamának mind e mai napig terjedő sorozatán vehette észre a figyelmes olvasó a szerkesztőség abbeli törekvését, miszerint a lap homlokán közlött — s mintegy iránycikkéül nyújtott magyarázatokkal kísért — arcképekben, a napi érdekek szemmel tartásán kívül (mit időszaki vállalatnak mellőzni lehetetlen) oly gyűjteményt szolgáltatson a közönségnek, melly, habár nem külső, időrendi, de szoros benső összefüggésben, a nemzeti jólét és közmívelődés előharczosait magában foglalván, ezen jelesek számára a nemzet szívében jól őrzött Pantheont segítsen megalapítani.”¹² Híven az első években követett néplap karakterhez a *Vasárnapi Ujság* az arcképek terén is demokratikus irányelveket követett. „A Vasárnapi Ujságnak azon jó tulajdonsága van, hogy minden tekintet nélkül rangra és osztályra, részrehajlatlanul ismerteti meg velünk érdemdús egyének arcképeit s életét. Méltán kérek abban egy kis helyet az én érdemes öregem számára is” — összegezte alapállását a szerkesztő Szabó Ádám néptanító arcképének közlésekor.¹³ Amennyire a cenzúra engedte, Pákh Alberték lapja a portrék kiválasztásakor is igyekezett követni az aktuálpolitikai eseményeket. 1859-ben Garibaldi olaszországi hadjáratai idehaza is a gyökeres politikai változás reményét ébresztették fel. Az olasz függetlenség szabadságharcosának arcképét a *Vasárnapi Ujság* e szavakkal kommentálta: „Többször kifejtett nézetünk szerint igen érdekesnek, s a nap nagy eseményeit figyelemmel kíséző közönség tájékoztatására nézve tanulságosnak tartjuk, színről színre ismerni azon férfiakat, kiknek napjaink történetében kiváló szerep jutott. A 'Vasárnapi Ujság' folytonos kitartással közli évek óta illy férfiak ismertetéseit s ezek olvasóink részéről mindenkor érdemlett figyelemben részesülnek.”¹⁴

Fennállásának öt esztendeje alatt hasonlóképp világos és következetesen alkalmazott irányelvek mentén működött *Az Ország Tükre* (1862—1865) is. A kivételesen igényes kivitelű képesújság csaknem minden számának első oldalán kőrajzolatú portré szerepelt, többnyire Marastoni József munkája nyomán. A nyilvánosságnak bemutatott személyek kiválasztásában a lap szerkesztői igyekeztek túllépni a megszokott kulturális kiválóságok névsorán. „Lapunk egyik főfeladatául tűztük ki, hogy a kiválóbb művészi és költői egyéniségek mellett, mindazon férfiakat — arckép és kíséző sorok által — ismertetni

fogjuk, kik a tudomány és ipar egyik vagy másik ágát közéletünkben kiválóbban képviselik” — kommentálta a folyóirat Asbóth Lajos hadtörténész képmását.¹⁵ Ezen elvek jegyében *Az Ország Tükre* egy megújuló, gyors ütemben modernizálódó és polgárosodó Magyarország arcképcsarnokát állította össze az évek során. A hatvanas években megkezdődő társadalmi átalakulások a folyóirat válogatásában is tükröződtek. Az időleges politikai enyhülés kétségtelen jeleként a portrék többsége Marastoni József *Országgyűlési arcképcsarnokában* jelent meg, ám az 1861-re összehívott képviselők arcképei mellett alig közölt a lap politikusportrét.¹⁶ Arányaiban a legnagyobb teret itt is a kultúra művelői kapták, élükön az irodalom képviselőivel, őket a képzőművészek, zenészek és színészek követték. Ezzel szemben a hatalom kiváltságosai, így az arisztokrácia, a politikai vezetés és az egyház prominensei csupán szűk térhez jutottak. A főrangúakat például nem születési előjogaik avagy közéleti tisztségeik, hanem kizárólag közhasznú tudományos vagy mecénási tevékenységük predesztinálta arra, hogy helyet kapjanak a „modern Magyarország” arcképcsarnokában. A meghirdetett modernizációs program jegyében viszont nagy számban szerepeltek a folyóirat lapjain a technikai és természettudományok gyakorlói. A humántudományok olyan képviselői mellett, mint a történészek, régészek immár helyet kaptak felfedezők, földrajztudósok, vegyészek, gyógyszerészek, kémikusok, ornitológusok, etnológusok és feltűnően nagy számban orvosok. A technikai tudományok képviseletében szerepeltek mérnökök, közgazdászok és mezőgazdasági szakemberek. Sőt Wahrmann Mór személyében már a zsidó származású nagyvállalkozók feltörekvő rétege is helyet kapott a modern Magyarország újra rajzolt társadalmi tablóján.

KÖZÉLETI GRAFIKAI ARCKÉPCSARNOKOK A KÉPES SAJTÓBAN

A folyóiratokban közölt arcképek az egyes újságok ideológiai, tartalmi egységéből olyan belső szervezőerőt merítenek, ami az egymást követő képmások sorát koherens portrégalériaként értelmezi újra. A ciklikusság szerves részét alkotja a jelen időben áramló sajtónak, általa minden szegmentált aktuális kijelentés időben szerveződő szekvencia részeként értelmeződik, kauzális magyarázatot nyer. Így ez az eredendően ciklikus és belsőleg koherens média alkalmas eszköze a közösség számára morális igazodási pontot jelentő hősök vagy történések számbavételére. A kollektív mintaképet jelentő személyes életutak felmutatása, a morális orientációs pontként szolgáló ősök vagy „nagy emberek” vizuális reprezentációja a 18. század végén gyökeres átalakuláson ment keresztül. A hagyományos családi ősgalériák individuális és az uralkodói képcsarnokok dinasztikus horizontját felváltották feltűntek a nemzeti alapon szerveződő közösségek panteonjai, amelyek (szakítva a vérségi kötelék tradíciójával) immár a szellemi kiválóság és a közösségi szolgálat elvei mentén formálódtak.

Az új célokat szolgáló mintaképek felmutatásában kezdettől fogva nagy szerepet kapott a sajtó mellé társuló sokszorosított grafika, amely a nemzeti panteon fennkölt gondolatát és nehézkes megjelenését a sajtó populáris, kommersz, ám igen mozgékony és közvetlen közegébe ültette át. Az újságszerkesztők a kollektív emlékezet szolgálatá mellett némi üzleti haszon reményében vágtak bele grafikai arcképcsarnokok közlésébe.

hiszen a portrék alatt feltüntetett változatlan sorozatcím némi garanciát jelentett a lap folyamatos megrendelésére. A kommerciális szempontok mellett az új médium felhasználása mellett szólt annak eredendően szekuláris és familiáris jellege, ami igen hasznosnak bizonyult a nemzeti hősök popularizálásának folyamatában. Hasonlóan a közösségi emlékezet olyan monumentális formáihoz, mint a festménygalériák, szoborcarnokok vagy szakrális temetkezési helyek, a sajtó által közvetített grafikai arcképcsarnokok is a széles nyilvánosság számára tették hozzáférhetővé a kiválasztott személyiségekben testet öltő kollektív eszményeket. A folyóiratokban összefüggő alcímmel és átgondolt programmal közölt portrésorozatok egyfajta virtuális nemzeti panteonokként léptek működésbe, beszéd- és ábrázolásmódjuk a szakrális dicsőcsarnokok korszerű alternatíváját testesítette meg. Monumentális mintaképeikhez hasonlóan e grafikus portrégalériák is a közösség „rituális memóriagyakorlatát” szolgálták, hatékonyan felelevenítve és átörökítve a jelen számára mintát nyújtó ősök cselekedeteit.¹⁷ Kommemoratív funkciójuk ennyiben azonos volt a funerális emlékhelyek, köztéri emlékművek vagy nemzeti szoborcarnokok működési elvével, csupán e kulturális mnemotechnika közege volt a szokásostól eltérő. A grafikai arcképcsarnokok révén megváltozott a közösségi emlékezet tere, a „nagy emberek” alakjai a nyilvános terek posztamenseiről vagy misztikus kápolnáiból a privát szféra otthonos és világias közegébe léptek. A grafikai portrék kis mérete, jellemző köznézete, a személyiségre összpontosító puritán eszköztára elősegítette a morális mintaképek és az általuk közvetített értékek belsővé tételét. Ezt az interiorizációs folyamatot az arcképekhez kapcsolódó értelmező, kísérő szövegek mélyítették el. Míg a nemzeti panteonok esetében a szemlélő (áldozó) helyét fizikai korlátok és rituális tradíciók kötötték meg, addig a grafikai arcképcsarnokok jelentésükben nyitott, megjelenésükben mobil, a felhasználó által szabadon átrendezhető keretet alkottak. A monumentális panteonok megkonstruálása kollektív konszenzust igénylő, összetett és nehézkes folyamat volt, ezzel szemben a grafikai portrégalériák utat nyitottak a személyes variációknak, szabad olvasatnak, lehetővé téve egyes

*Az Ország Tükre címlapja,
Wahrmann Mór arcképével.*

Marastoni József körája. 1865. szeptember

24 író és színész arcképe. Barabás Miklós kőrajza.
A Hölgyfutár arcképalbuma. 1855

személyek kizárását vagy mások befogadását.

A sokszorosított grafikai arcképcsarnokok kezdettől fogva a politika szolgálatába szegődtek, ennek megfelelően összetételük is a hatalmi-ideológiai erőviszonyokhoz igazodott. E panteonok lakói jó ideig a uralkodó dinasztia elődeiből és képviselőiből verbuválódtak. A dinasztikus alapokon szerveződő grafikai arcképcsarnok legismertebb hazai példája a *Nádasdy Mausoleum*, amely egészen a 19. század végéig az uralkodóábrázolások leggyakrabban használt mintaképeként szolgált.¹⁸

Szintén a 17. századra tehető a dinasztia vérségi kötelékén túl lépő, a birodalom szolgálatában álló főméltóságokat felvonultató arcképcsarnokok megjelenése. E típus legismertebb és a későbbiekben is történeti forrásként használt példája Elias Widemann 1652-ben megjelent rézmetszetű portrészorozata.¹⁹ A 19. század elején a birodalmi egység támaszait

fokozatosan a nemzeti függetlenség hősei, a születési arisztokrácia képviselőit pedig a politikai közélet harcosai és a szellemi élet kiválóságai váltották fel. Josef Hormayr oszt-rák *Plutharcosa* még a birodalmi egység védelmezőjeként emelte be portrégalériájába a magyar história szereplőit, Ehrenreich Ádám 1823-ban indult *Icones Principiuma* azonban már a nemesi nacionalizmus jegyében állította össze nemzeti panteonját.²⁰ Ehrenreich saját tőkét kockáztató vállalkozóként vágott bele a rézmetszetű portré kiadásába. Kezdeményezése olyan eredményesnek bizonyult, hogy a sorozat keretében majd húsz éven át csaknem 150 portrét adott ki. A különféle képi források nyomán, egységes formai koncepció szerint elrendezett mellképek sorában uralkodók és hadvezérek mellett már művészek, írók is helyet kaptak.²¹

A megvalósult grafikai arcképcsarnokokkal párhuzamosan a század elejétől egymást követték a monumentális nemzeti panteonok tervezetei. Megálmodóik olyan szimbolikus helyekre szánták e panteonokat mint a Nemzeti Múzeum épülete, a Gellérthegy vagy a Duna két partja.²² Miller János Jakab 1807-ben még képes panteon felállítását javasolta a Nemzeti Múzeum gyűjteményén belül kialakítani. Ferenczy István, majd nyomában számos kortárs már szoborcsarnokban gondolkodott. A bajorországi Walhalla és a

párizsi Panthéon mintája nyomán Mednyánszky Alajos és Széchenyi István negyvenes években született tervezetei már a nemzeti alapon szerveződő, a birodalmi-dinasztikus erények helyett a polgári ethosz értékeit követő emlékhelyeket vázoltak fel. A reformkorban mind gyakrabban felbukkanó grafikai arcképcsarnokok e grandiózus plánumok gazdaságosan megvalósított változatainak tekinthetők. Elveikben a reformerek eszményeit követték, hatékonyan népszerűsítve egy új, nemzeti, polgári értékrend képviselőit. Válogatásuk jellemzően mellőzte a történelmi hőszokat, helyettük a hirtelen megjelen-

*Országgyűlési
arcképcsarnok.
Marastoni
József körrajza,
Az Ország Tükre,
1862. január*

külő, demokratizálódó nyilvánosság jegyében a jelenkor közéleti szereplőire irányította a korábrinál nyitottabb politikai szintéren tájékozódni vágyó közönség figyelmét.

A reformkori grafikai panteonok nagy többsége a közelmúlt és a jelen kiválóságait vette lasjtromba. A hazai sajtóban összefüggő grafikai arcképcsarnokkal elsőként a *Felsőmagyarországi Minerva* (1825—1836) lépett a közönség elé. A kassai kiadású folyóirat fennállása, azaz 1825 és 1835 között kizárólag arcképeket közölt. Litografált portrészorozata a közelmúlt és a jelen közéletének jeleseit mutatta be.²³ A harmincas években színre lépő divatlapok szintén bekapcsolódtak a közélet panteonizációs folyamatába. 1831-től a *Der Spiegel* (1828—1849) mellékleteként *Gallerie ausgewählter Portraite der merkwürdigsten Zeitgenossen* címen indított sorszámozott, összefüggő rézmetszetű portrészorozatot Rummy Károly György. Arcképcsarnoka sikerét mi sem bizonyította jobban, minthogy a sorozat utolsó képmásai 1835-ban láttak napvilágot.²⁴ A Kazinczy Ferencsel levelezést folytató, de Kisfaludy Károly körében is otthonosan mozgó író-tanár aulikus szemléletű portrégalériájában jórészt a bécsi udvari körök és az európai diplomácia jelesei kaptak helyet. Következetes nemzeti programmal elsőként Munkácsy János lapja, a *Rajzolatok* (1835—1840) lépett fel 1835-ben: „Ahelyett, hogy ezental külföldi képeket adnánk, jövendőre a magyar előkorból... egy nevezetes személy arcképét életírásával együtt szándékozunk adni.”²⁵ Torsch Leó rézmetszeteit a folyóirat 1835 és 1837 között közölte (kezdetben sorszámozva) *Nemzeti-képtár* címen.²⁶ A különféle mintaképek nyomán rajzolt portrék egy része az uralkodóház tagjait és az államapparátus tisztségviselőit jelenítette meg, de az életrajzokkal kísért képmások sorában kezdettől fogva helyet kaptak a nemzeti kultúra képviselői és a reformer politikusok is.²⁷ A *Rajzolatok* jellemzően konszenzusos-harmonizációs programjával szemben a *Pesti Divatlap* (1833—1848) Vahot Imre szerkesztése idején indult arcképcsarnokába már kizárólag a nemzeti kultúra úttörői nyertek bebocsátást. A Barabás Miklós által jelzett kőrajzokat a folyóirat *Nemzeti Képcsarnok a pesti Divatlaphoz* sorozatcímen, az ábrázoltak autográf szignatúrájának faksimile másolatának kíséretében közölte.²⁸

A század harmadik negyedétől a hazai vonatkozású grafikai portrészorozatok sosem látott népszerűségnek örvendtek. Az *Ústökös* (1858—1918) megindítva a *Hirhedett pipázók arcképeinek* sorozatát gúnyolta ki az efféle vállalkozások mögött rejtőző blaszfémiát és haszonlesést.²⁹ Az abszolutizmus szigorú felügyelete a társadalom közösségi energiáit a kultúra területére terelte, ami korábban sosem látott mértékben mitizálta a nemzeti kultúra területén munkálkodó művészeket. Alkotásaik mellett mindennapi tevékenységük, életmódjuk, megjelenésük is a közbeszéd témájává vált, alakjukat a korlátozott nyilvánosság fojtott közege kultúrhéroszokká avatta. Ahogy az emlékműállítások kezdeteiben, úgy a panteonizáció egyéb formáiban is kivételes figyelem hárult az irodalmárookra. Arcvonásaik mögött a nagyközönség a zseniális teremtés fiziognómiáját kutatta.³⁰

Az önkényuralom éveiben a kortárs grafikai arcképcsarnokok többsége a nemzeti nyelvű irodalom és művészet nagyságait gyűjtötte egybe.³¹ A *Hölgyfutár* 1855-ben kiadott, huszonnégy magyar író (és írónő!) arcképét bemutató albuma a nagyközönség körében és a szűkebb irodalmi berkekben egyaránt sikeresnek bizonyult. Népszerűségét részben a szerkesztő ügyes válogatásának, részben Barabás Miklós „találónak” ítélt arcképeinek köszönhetően. Az album következő esztendőben megjelent újabb évfolyamába

az irodalmárok mellett már nemzeti színjátszásunk elismert képviselői is helyet kaptak.³² A kiadó ezúttal már a siker biztos tudatában nyújtotta át válogatását olvasóinak: „Becsesebb és szívesebben fogadott műmellékletet nem adhatna olvasóinak a derék szerkesztő, mint éppen azoknak arcképeit összegyűjtve, kikről mivelődésünk történetében legelőbbit beszélünk, íróink és színészeink emlékét örökítve meg. A tavalyi 24 író arcképe után ismét 24-el szaporítá a „Hölgyfutár” kis Pantheonunkat” — fogadta elismerő szavakkal a vállalkozás folytatását Jókai Mór.³³

Korszakunkban az irodalmárok vizuális panteonizációjának egyik legaktívabb szorgalmazója Vahot Imre volt, aki e téren már a negyvenes években is múlhatatlan érdemeket szerzett. 1856-ban 34 magyar író allegorikus keretbe foglalt arcképét gyűjtötte egy lapra.³⁴ Portréikat hiteles kortárs szemtanúk, részben Barabás rajzai, részben Tiegde János fényképei nyomán rajzolta kőre Rohn Alajos. Az új magyar irodalmi Parnasszus tetejére Vahot már ekkor — a jubileumi ünnepeket jóval megelőzően

— Kazinczy Ferencet helyezte. Őt két oldalról a nemzeti irodalom immár kanonikussá vált „alapító atyái” övezték Csokonai Vitéz Mihálytól Czuczor Gergelyig. Alájuk a magyar próza és a magyar líra legjelesebb képviselői kerültek, míg a legelső sorba a drámaírók, Vahot közvetlen kortársai sorakoztak fel. E hierarchikus építmény fő tengelyébe ily módon Kazinczy Ferenc, Arany János és Petőfi Sándor — és nem kevés öntudatra vallóan — maga e panteon tervezője, Vahot Imre került. Nem sokkal később Vahot, a *Napkelet* (1857—1862) szerkesztőjeként 1858-ban *Magyar írók életnagyságú arcképcsarnoka* címen indított útjára egy sorozatot, de a portrégalériából csak két lap, a magyar irodalom két kultikus jelentőségű alakja, Petőfi és Vörösmarty Barabás rajza nyomán készült képmása jelent meg.³⁵

Az ötvenes évek végén a hazai irodalmárok kultuszának építésébe a korszak legsikeresebb lapkiadója és a nemzeti nyelvű irodalom elismert támogatója, Heckenast Gusztáv is bekapcsolódott. 1858-ban *Magyar írók arcképei és életrajzai* címen megjelent válogatása negyven magyar író pályaképét és portréját foglalta magába.³⁶ A fametszetes mellképekkel illusztrált kiadvány szándékosan olcsó, a szélesebb publikum számára is hozzáférhető kivitelben készült. A portrék egy része korábban már a *Vasárnapi Ujságban* is megjelent. Egy hírlapi közlemény szerint Heckenast 1859-ben már egy nagyobb szabású irodalmi panteon létrehozását is fontolgatta: Barabás Miklós közreműködésével

Petzval Ottó a *Vasárnapi Ujság* címlapján.
Fametszet, 1852. szeptember

egy olajfestésű irodalmi panteont tervezett.³⁷ Noha ennek későbbi sorsáról nincs közelebbi információnk, 1863-ban a kiadó Zilahy Károly *Magyar koszorúsok albumához* már a korábnál lényegesen igényesebb, rézmetszetű íróportrékat mellékelte.³⁸

A hatvanas évek legjelentősebb irodalmi arcképcsarnoka Arany János nevéhez kötődik, aki a *Koszorú* szerkesztőjeként folyóiratához mellékelte íróársai arcképeit. Arcképcsarnoka *Magyar költők arcképei* címen, sorszámozva 1863 és 1865 között jelent meg. A tizenöt képmás Zrínyi Miklóstól Berzsenyi Dánielig a magyar irodalom kezdeteinek képviselőit idézte meg, rövid életrajzok kíséretében.³⁹ Emellett az évtized elején több, speciális válogatás is készült: Maszák Hugó képcsarnoka 1861-ben a hazai újságírás legjobbjait, a *Pesti Napló* munkatársait örökítette meg, Grimm Rezső rajza pedig a magyar írók frissen körvonalazódó panteonjának alapjait fektette le.⁴⁰

A kulturális kiválóságok iránti érdeklődés fordított arányban csökkent a politikai mozgáster növekedésével. A magyar országgyűlés 1861-es megnyitása az alkotmányosság helyreállításának lehetőségével kecsegtetett. A majd egy évtized után demokratikusan megválasztott képviselők személye természetesen a közérdeklődés homlokterébe került. Ezt kielégítendő párhuzamosan több országgyűlési arcképcsarnok is született. Kiadóik mintaképei között az első pozsonyi reformországgyűlésekhez kötődő grafikai sorozatok is szerepet játszhattak. Közülük különösen Ponori Thewrewk József kiadásában, Lütgendorf Ferdinánd rajzai nyomán 1825 és 1827 között kiadott *Magyar Panteon* vált széleskörűen ismertté.⁴¹ A rézmetszetű profilportrék alkotója tudatosan a szemtanú kortárs pozíciójába helyezkedett. A történeti hitelesség céljának alárendelt realizmusát e szavakkal méltatta Kazinczy Ferenc: „Nem azon törekedett, hogy a’ fejnek az ideálozás által több nemességet ’s kedvességet adjon, a’ mit az első rendű Mívészek mindig tesznek; hanem ezen historiai tekintetben nevezetes arcokat a’ szerint adhassa, a’ hogyan őket a tükör kapja fel.”⁴² A szabadságharc bukását követő kortárs politikai arcképcsarnokok kezdetben szorosan kötődtek az országgyűlésekhez. Heckenast Gusztáv Rohn Alajos kőrajzában adott ki egy országgyűlési képcsarnokot, amely egyúttal a *Nővilág* (1857—1864) előfizetőinek jutalomképe is volt.⁴³ Nem sokkal ezt követően a Képzőművészeti Társulat Marastoni József rajzai nyomán jelentette meg a maga arcképcsarnokát. Az 1861-ben indult sorozat a következő esztendőben még két lappal bővült, kiadásuktól a társulat joggal remélt némi bevételt. Igényes kivitelüket jelezte, hogy a társulat Marastoni két lapját a londoni világkiállítás magyar részlegének kiállítására is javasolta.⁴⁴ Burkolt ellenállásként is értelmezhető, hogy több hónappal az 1861-es országgyűlés feloszlata után *Az Ország Tükre* megindította *Országgyűlési arcképcsarnokát*. Marastoni József arcképei 1864 márciusáig, több mint két és fél esztendőn át jelentek meg a folyóiratban.

TÖRTÉNETI PANTEONOK SAJTÓILLUSZTRÁCIÓKÉNT

A kortárs arcképcsarnokok mellett a forradalom bukását követően megújult érdeklődés mutatkozott a nemzeti történelem nagyságait számbavevő panteonok iránt. Jól jellemzi e konjunktúrát Pfeiffer Ferdinánd könyvkereskedő közleménye, aki olyan üzleti lehetőségeket sejtett az ilyen típusú vállalkozásokban, hogy 1859-ben, a *Magyarország királyainak arcképcsarnokát* indulásakor az alábbi, nagy igényű kiadói programot hirdette meg: „Magyarország királyainak arcképcsarnoka. Három nagy lapon fog megje-

lenni; az első lap az Árpád-házból, a második a vegeyesházból, s a harmadik a Habsburg-házból származó királyok arcképeit hozandja. A vállalat jövő évi martiusban indul meg s minden évharmadban egy-egy lap fog megjelenni. A királyok után Pfeiffer ur, ha a közönség részvéte felbátorítandja, Erdélyország fejedelmeinek arcképeit szándékozik hasonló alakban kiadni; ezekután pedig a magyar hadvezérek, országlárok, főpapok stb. arcképei fognának következni.⁷⁴⁵

Az elsők között Császár Ferenc, a *Divatcsarnok* (1853—1863) szerkesztője ismerte fel a történelmi potrésorozatok iránt megnövekedett érdeklődést. 1855-től lapjához *Magyar ősök képcsarnoka* sorozatcímén nagy méretű, igényes kivitelű kőrajzokban melléklete a magyar történelmi arisztokrácia nagyságait. A nádorok, országbírák, főispánok és várkapitányok sorát jórészt Erdély 17. századi aranykorából válogatta. Lapjának mellékleteit önálló kiadványként is megjelentette, füzetenként hat-hat arcképpel és magyarázó szövegekkel.⁴⁶ A történelmi alakok kezdetben Marastoni József, majd a harmadik füzetből Rohn Alajos rajzai nyomán elevenedtek meg. Az egységes kivágatú, fényképszerű valóság-hűséggel felvázolt térképek lehetőséget adtak a rajzolóknak az egykorú pompás viseletek felidézésére is, amihez az alkotók különféle képi forrásokat használtak. Talán a hazai arisztokrácia ellenmondásos megítélése is közrejátszott abban, hogy Császár vállalkozása igen színvonalas kivitelezése ellenére sem aratott sikert, a szerkesztő saját bevallása szerint a három füzet előfizetőinek száma alig haladta meg a huszat.⁴⁷

Vahot Imre már jól bevált mintaképet követett, mikor 1856 őszén az általa szerkesztett *Budapesti Vízhangban* (1852—1857) meghirdette 60 képből álló *Magyar történelmi arcképcsarnokát*. Történelmi portréit felváltatlan a *Nádasdy Mausoleum* képei után metszették fába munkatársai.⁴⁸ Bár a ciklus csupán 11 magyar vezér alakjának bemutatásáig jutott el, a fametszetes sorozat az elsők között vállalta fel a Mausoleum valamennyi képeinek közreadását a populáris sajtóban. A Nádasdy Ferenc költségén 1664-ben kiadott rézmetszetű lapok kezdettől fogva nagy hatást gyakoroltak a hazai uralkodóábrázolásokra, a 19. században pedig már alig akadt olyan dinasztikus portrégaléria, amely ne tanúskodott volna a *Nádasdy Mausoleum* ismeretéről.⁴⁹ Vahot sorozatához hasonló hűséges és teljességre törekvő átvételre csak Dolinay Gyula több kiadást megért *Magyar királyok és hősök arcképcsarnoka* nyújtott pél-

Báthory Zsigmond a *Vasárnapi Ujság* címlapján. Fametszet, 1857 július 5.

Attila vezér.
Vasárnapi Újság fametszete, 1855. február

rázoltakat, tárgyi attribútumokkal és utalásokkal dramatizálva a képmásokat. Bár Vizkelety nyilvánvalóan ismerte és felhasználta rajzaihoz a *Mausoleum* portréit, annak megoldásait egyéni invencióival egészítette ki, így a fegyverek és viseletek megformálásában saját kutatásaira is támaszkodott.

A *Nádasdy Mausoleum* képei a számos másolatnak köszönhetően oly mélyen belevésődtek a köztudatba, hogy hitelességüket olykor még az egykorú történeti források ellenében is megvédték a kortársak. Attila vezér alakját 1855-ben a *Mausoleum* képe nyomán metszette fába a *Vasárnapi Ujság*. A rajzhoz fűzött magyarázat beismerte ugyan, hogy Thierry frissen megjelent történeti munkája egészen más képet rajzolt a hun vezérről, a szerkesztők mégis a jól ismert és a „démonikus hadvezér” toposzához jobban illeszkedő Nádasdy-féle megformálás mellett tették le voksukat, mondván: „Az általunk közlött rajz nem valami újtalálmány hanem több század óta járja mint Attila valóságos arcképe s így található Európa több első rangú képcsarnokában.”⁵⁴ A *Mausoleum* királyképmásainak történeti hitelességét majd csak a pozitivisták szemléletű történettudomány új képviselői kérdőjelezték meg a századvégen.⁵⁵

Megbízható képi források használata az arcképcsarnokok készítői számára a történe-

dát. Az első ízben a *Hasznos Műlatató* mellékleteként 1883-ban megjelent, több száz fametszetes portrét magába foglaló magyar panteon uralkodóábrázolásai részleteikben is követték a *Mausoleum* képeit.⁵⁰ Ezek mellett a legtöbb hasonló ábrázolás csak útmutatóként használta a 17. századi metszeteket, hasonlóképpen mint az 1830-ban, Bécsben *Magyar vezérek, hercegek és királyok* címen megjelent, 69 színezett, litografált lapból álló sorozat, amelyhez a rajzoló Moritz von Schwind a *Mausoleum* királyábrázolásából is merített ihletet.⁵¹ Ugyancsak ösztönző előképként használta a 17. századi metszeteket Plachy Ferenc *Magyar királyok* sorozata, amely 1860-ban és 1861-ben két lapján az Árpád házi- és a Vegyes házi magyar királyok arcképeit gyűjtötte egybe.⁵² Szintén szabadon kezelte képi forrásait Vizkelety Béla, aki Batizfalvi István uralkodói arcképcsarnokához rajzolt 60 történeti portrét.⁵³ A történeti érdeklődéséről közismert festő egész alakos kompozícióin a környezet gondos megformálásával jellemezte az ábrázoltakat, tárgyi attribútumokkal és utalásokkal dramatizálva a képmásokat. Bár Vizkelety nyilvánvalóan ismerte és felhasználta rajzaihoz a *Mausoleum* portréit, annak megoldásait egyéni invencióival egészítette ki, így a fegyverek és viseletek megformálásában saját kutatásaira is támaszkodott.

ti hitelesség biztosítéka volt. A sokszorosított grafikai előképek jellegüknél fogva könnyebben elérhetőek voltak a lapszerkesztők, újságrajzolók számára, mint a nehezebben hozzáférhető, egyedi festmények. A *Nádasdy Mausoleum*hoz hasonló népszerűségnek örvendett a már említett Widemann-féle grafikai portrégaléria, amelynek 1652-ben megjelent száz, rézmetszetű mellképe a Birodalom magyar részének főméltóságait, magas rangú állami tisztségviselőit és katonai nobilitásait örökítette meg.⁵⁶ *Régi magyarok arcképei* címen ezt a sorozatot követve indította meg a *Vasárnapi Ujság* történeti arcképcsarnokát 1863-ban. Az eredeti latin köriratait is hűen követő („faksimile”) fametszeteket a lap mint 17. századi elődeink kétségtelenül hiteles arcmásait adta közre.⁵⁷

A grafikai előképek mellett az archeológiai emlékek és a múzeumi gyűjtemények darabjai is a lapszerkesztők segítségére voltak. Vahot Imre a *Hírnevés magyarok képcsarnokának* portréit régészetiileg is igazolt források nyomán igyekezett megformálni.⁵⁸ Plachy Ferenc királygalériájának előkészítésekor ismeretlen képi forrásokat kutatva fordult a *Vasárnapi Ujság* olvasóihoz: „ki illy arcképek, domborművek, régi pénzek vagy érmek birtokában van, szíveskednék azokat hozzám, akár eredeti példányokban, akár hűn lerajzolt másolatokban küldeni, vagy legalább illy gyűjteményekről, azokban található arcképekről értesíteni, hogy azokat megszemlélhessem.”⁵⁹ E vállalkozás sikerén felbuzdulva Demjén László Kolozsváron Barabás Miklós és Maszák Hugó közreműködésével 1860-ban az *Erdélyi fejedelmek arcképcsarnokának* közlését indította meg.⁶⁰

Mikor a *Kolozsvári Közlöny* (1845—1848) azzal vádolta meg a rajzolókat, hogy portréik Magyarai Lajos 1842 és 1844 között három lapon kiadott fejedelmi arcképcsarnokának másolatai, a kiadó úgy nyilatkozott, hogy Maszák a portrékat „a pesti nemzeti Muzeumban levő képek és régi pénzek után rajzolta köre, s hogy lehetőleg hiteles legyen, megszerezte ugyan Magyarai rajzát is, de mint látszik, ennek a kidolgozásnál igen kevés hasznát vette.”⁶¹

Egy nemzeti arcképcsarnok

I. Mária, magyar királyné. Rohn Alajos kőrajza.
Magyarország és Erdély képeiben, 1853

Magyar Balázs. Magyar ősök képcsarnoka.
Marastoni József körája. Császár Ferenc kiadása. A
Divatcsarnok melléklete, 1855

létrehozását nem csak kegyeleti célok vagy a panteonizáció fennkölt eszméje sürgette, hanem történeti forrásként is mind nagyobb igény mutatkozott iránta. A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményén belül gyarapodó portrék a Nemzeti Képcsarnok 1863-as átrendezése után kaptak önálló termet.⁶² Ligeti Antal kiállítási lajstroma szerint a *Történelmi arcképek* elnevezésű egység 51 képmása között egykorú vagy közel egykorú történeti ábrázolások éppúgy helyet kaptak, mint 19. századi, kortárs arcmások.⁶³ E tárlaton szerepelt többek között Mária királyné azon, Jankovich Miklós gyűjteményéből származó arcképe is, amelyet 1853-ban a *Családi Kör* és a *Magyarország és Erdély képekben* (1853—1854) is reprodukált.⁶⁴ A történeti hitelességre törekvő képes folyóiratok emellett más, hiteles forrásokat is felkutattak. Zrínyi Miklós esetében a *Vasárnapi Ujság* és a *Hazánk és a Külföld* (1864—1872) is a hadvezér Szigetváron őrzött képmását reprodukálta.⁶⁵

A költő Zrínyi arcképét Pákh Albert lapja két, egyaránt hitelesnek mondott alakban is közre adja.⁶⁶ Toldi Miklós portréját a hős utolsó leszármazottja, gróf Toldi Lőrinc hagyatékában talált, az Erdélyi Múzeumban őrzött képmás után mutatja be a *Vasárnapi Ujság*.⁶⁷ Emellett az arisztokrata-nemesi családi gyűjtemények is megnyíltak olykor az olvasók előtt: Báthory Erzsébet képmását a csömöri Zay grófok ősgalériája nyomán közölték.⁶⁸

A kiegyezést megelőzően a populáris sajtó portréin még párhuzamosan érvényesültek az eszményteremtő és a forrásokra támaszkodó múltkép szempontjai. A történeti portréikonográfia pozitívista kíváncsalmi csak a század utolsó negyedében jutottak uralomra. A Szilágyi Sándor szerkesztésében 1885-től megjelent *Magyar történelmi életrajzok* képanyagának összeállításakor a szerzők már alaposan mérlegelték a fennmaradt arcképek történeti hitelességét. Szilágyi vállalkozásával párhuzamosan látott napvilágot Márki Sándor — kivitelében jóval szerényebb — *Magyar Pantheonja*, amelyben már a korszerű portréikonográfia szempontjait érvényesültek, amint a bevezetőben olvasható.⁶⁹ Meglátása szerint a történeti személyiség arcvonásainak rekonstrukciójában a történeti adatok, a külsőre vonatkozó egykorú megjegyzések mellett egyenlő súllyal esik latba a képzelet és a kollektív hagyomány ereje. A hazai vonatkozású képi források gyakorisága és megbízhatósága szempontjából Márki négy korszakot különböztet meg. Az állam-

alapítás előtti időszakra és az Árpád-ház kihalását megelőző évszázadokra vonatkozóan szkeptikus: „Soha és semmiképp sem remélhetjük, hogy kivétel nélkül megbízható és hű arcképek után ismerhetjük meg nagyjainkat, s az ezredév első felének vezéregyéniségeit csak a művész ecsetje vagy ónja varázsolhatja eléink.” Nagyobb számú tárgyi emlékre, így sírdomborművekre, festményekre, érmekre csak 1400 után támaszkod-

vágúj helyi járásában, *Csejte* mezővárosától
got felé félórányi távolságra állanak.
Báthori Erzsébet hű, kacérkodó személy lévén,
idősb korában is szépségnek akart tartatni,

fejlődött benne azon pokoli eszű leányvérrel
mosakodni, sőt benne fürödni is. Ennek eszköz
lására megnyerte egyik szolgáját, *Ficzko János*
és két, szintén szolgálatában levő: *Ilona* és *Doroty*

Báthori Erzsébet. (A csömöri Zay grófok családi képtárában levő eredeti után.)

gy férfiakat annál könnyebben csábíthasson
érezhessen, naponkint több óráig piperészke-
Ezen szorgos foglalkozásban több szoba-
t használt, kiket azalatt ravasz szeszélyből
len módon tüsszurásokkal, karmolásokkal, kés-
zésekkel stb. sanyargatott. Ezeknek egyike

tya nevű banyát, kik a gáztettet úgy vitték ki,
hogy az áldozatul kiszemelt leánykát a vár pincé-
jébe esalták, hol öt *Ficzko* átszurta, azon két
átkozott banya pedig a csurgó vért, asszonyuk
szépitésére korsóban fölfogta.

Az 1610-dik év végével *Thuizó György* nádor.

Báthori Erzsébet.

(*A csömöri Zay grófok családi képtárában levő eredeti után.*)

Fametszet. Hazánk és a Külföld, 1870. július

hatunk, a 17. századtól pedig ugrásszerűen megnő a grafikai és festészeti források mennyisége és minősége. Saját korát e folyamat betetőzőjeként értékeli, hiszen „a daguerrotyp és fényképirás divatba jötte után kezdődik csak a teljes bizonyosság.”⁷⁰ A történeti hitelesség iránti fokozott igényt Márki *Pantheonja* is tükrözi, hiszen szerkesztőként csak azon személyeket emelte be portrégalériájába, akikről történetileg hiteles arcképe volt.

ÖNÁLLÓ GRAFIKAI ALBUMOK

A kortárs közéleti arcképcsarnokok a korban egyszerre láttak el morális mintaadó és az utókor számára dokumentatív feladatkört. Sárosy Gyula — aki az *Arany trombita* halálra ítélt szerzőjeként maga is a szabadság mártírjaként élt a köztudatban — nem sokkal Königrätzből való szabadulása után, 1857 végén adta ki *Az én albumom* címmel nemzeti szellemiségű képes antológiáját. Ennek bevezetőjében ekképp fogalmazta meg a nemzeti panteon építésének hivatását: „...kitűnőségeinket lasjtromozni kell, mert különben történelmünk a több népeké közt egyhangú sivataggá válhatik [...] ezért a nemzeti becsület s önfentartás érdeke követeli tőlünk, hogy magyar pantheont alkotni s abba jelesbjeink élethű képeit, míg még eredeti vonásaik előttünk ismertek beállítani ne késlekedjünk; mert higgyük, e lelketlen alakok, mint a múlt díszemlékei s nemzeti kegyelet állandó tárgyai, egykor az elalélt népbe lelkét lehelhetnek.”⁷¹ Albumának Barabás Miklós által rajzolt arcképein a magyar kultúra jeles mecénásainak vonásait idézte fel: Csernovics Péter az aradi színjátszás támogatójaként, Sina Simon és Tomori Anasztáz a

*Br. Dessesffy Emil képe
Vereby Soma Magyar mágnások című
albumából*

hazai művészetek mecénásaként, gróf Nádasdy Tamás — mint nemes előd — pedig az újszigeti nyomda alapítójaként kapott helyet a nemzeti dicsőség csarnokában.⁷²

A közéleti érdeklődés differenciálódását jelezték azok a vállalkozások, amelyek egyes társadalmi csoportok reprezentációját szolgálták. Molnár József 1858 őszen *Magyar birtokosok és gazdák arcképcsarnoka* címen, Hunfalvy János kísérő szövegével megjelenő portrészorozata a felemelkedőben lévő hazai mezőgazdaság társadalmi presztízsét volt hivatva növelni. Előzetes programja szerint: „A magyar birtokosok és gazdák arcképcsarnoka, melly úgy a magnási mind a nemesi rendből, aztán a magyar gazdák közül azok arcképét hozandja, kik a hazai mezőgazdaságot irataik és példáik által gyarapítják, felvilágosítják.”⁷³ A *Vasárnapi Ujság* olyan újszerű vállalkozásként üdvözölte, amely egy kevésbé méltányolt, ám nemzetgazdaságilag kulcsfontosságú területének szakembereire irányítja a közfigyelmet: „Örömmel üdvözöljük a becses vállalatot, mint gazdasági életünk s irodalmunk emelkedésének új bizonyítványát, s osztva a t. kiadó vélekedését, illőnek tartjuk, hogy midőn a politikai és irodalmi élet bajnokainak arcképei annyi kiadásban és alakban forognak közkezen: azon jelesekéi se hiányozzanak, kik a nemzeti háztartásban a szellemi fejlődéssel egyenértékű anyagi jólét gyarapításán munkálkodnak, s azon iparág művelésével foglalkoznak, melly a tudósnak, kézmivesnek egykép a kenyeret adja.”⁷⁴ Ám a kiadók tisztes szándékai sem pótolták a csekély pártolást, így a vállalkozás az első nyolc portrét magába foglaló füzet után nem folytatódott tovább.

Egészen más megfontolásból született Vereby Soma 1860-ban indult *Magyar mágnások életrajzi s arcképcsarnoka*. Első füzetének megjelenését követően a *Vasárnapi Ujság* vitatta az ábrázoltak kiválasztásának szempontjait: „Igy, ha még megtudjuk, mit akar Verebi Soma koma, megindított »Magyar mágnások arczépe« cz. vállalatával, minden kívánságunk beteljesült. Mert valakinek arcképét kiadni, csak azért, hogy „mágnás”, ma már még Verebi Soma sem fogja.”⁷⁵ Vereby viszont joggal számíthatott az arisztokrácia iránt mindig is jelen lévő közérdeklődésre, és a mágnás családok közvetlen támogatására. Panteonjának összeállításában nem kevés segítséget nyújtottak a főrangú családokhoz és a bécsi udvarhoz fűződő kapcsolatai. Programadó bevezetőjében ő maga egy nagy múltú és nagy súlyú társadalmi csoport rehabilitálását tűzte ki célul: „Ismerje népünk gazdag nagyjaink szerepét, hatáskörét, életének közreható főbb mozzanatait, szellemét, s ama sokszor észrevétlen befolyást a nép hasznára, a haza jobblétére, ... melyet érzünk, élvezünk, de nem látjuk, észre sem vesszük.”⁷⁶ Szándékai jól illeszkedtek ahhoz a folyamathoz, amelyben az önkényuralom éveiben a hazai arisztokrácia jelentős része kifejezésre jutatta nemzeti elkötelezettségét és felelősségét. Vereby sorozatának sikerét emellett kiváló rajzolói gárdája is elősegítette, hiszen a sorozat 1868-ig megjelent kilenc kötetének portréinak elkészítésében olyan kiváló művészek működtek közre, mint Marastoni József, Grimm Vince, Barabás Miklós, majd az utolsó években Suhajdy György.⁷⁷

A kiegyezést követően elszaporodó arcképcsarnokok a függetlenség mártírjai helyett már mindinkább egy felemelkedő gazdaság anyagilag is gyarapodó polgáraiban kereste mintaképeit. Ezt a konszenzusos társadalomképet jól tükrözte Sarkady István *Hajnal albuma*, amely 1864 és 1867 között megjelent, mintegy 150 arcképet felvonultató gyűjteményébe már főként iparmágnások, újgazdag vállalkozók és arisztokraták arcké-

peit közölte.⁷⁸ Hasonló elvek mentén építette fel Vereby Soma — a kiegyezés után időszak legsikeresebb arcképcsarnok-kiadója — 1866-tól megjelenő *Honpolgárok könyvét*. Míg korábban a mágnásokat, ezúttal az „ipar, művészet, tudomány, kereskedelem és társadalmi tevékenység” embereit gyűjtötte egybe díszművében. Előszavában albumát saját kora eredendően világias és demokratikus szellemiségéből eredeztette: „Hellasban, a költészet és szabadság ezen classicus földén, Pantheonban örökíték a honfiakat, kiknek halántékain a polgárerény koszorúi zöldeltek. Mi késő kornak gyakorlati irányú magzatai, a sajtó örök betűivel aranyozzuk meg azok emlékeit, minden megkülönböztető tekintet nélkül arra, vajjon a *nemzetek* ősi, avagy a nép szerény, elvirulhatlan családfájáról szakadtak-e le.”⁷⁹ Barabás reprezentatív kivitelű arcképein egy modernizálódó, polgárosodó ország prominensei — jószágigazgatók, táblabírók, földbirtokosok, orvosok, mérnökök, ügyvédek és vállalkozók — léphették át a halhatatlanság zálogát kínáló nemzeti arcképcsarnok küszöbét. Sarkady és Vereby válogatását már ugyanazon eszmék hatották át, ami a századvégen kibontakozó, a társadalom önreprezentációs igényeit kielégítő „panteonizációs lázat” mozgatta. Ennek dokumentumaként értelmezhető Márki Sándor Hunyady Jánostól Izsó Miklósig ívelő „Magyar Pantheonja”, amelynek előszavában a szerkesztő e szavakkal összegezte érdekegyesítő, önmegerősítő programját: „Hősök, államférfiak, főpapok, tudósok és írók mellett előtérbe lépnek a földművelés emelésén fáradozó gazdák, az iparosok, kereskedők; sőt nagyobb élénkséget találunk a képzőművészetek, a festészet és szobrászat, valamint a színészet terén is. Azok, kik vállvetve alkották a *mai* Magyarországot, körülbelül együtt vannak e könyvben, melynek fő célja a történeti tudat és, a mi ezzel jár, a hazafias érzetek növelése.”⁸⁰

*

A grafikai arcképcsarnokok napjainkig megújuló kiadásai azt bizonyítják, hogy e sajátos kisgrafikai műfaj iránti kereslet töretlen. Fenntartja azt a történeti elődök „hiteles” képmásai iránt mutatkozó szüntelen vágy éppúgy, mint a jeles ősök kisajátításának, birtoklásának naiv óhajta. Az arcképek az egy lapos nyomatoktól a veretes díszalbumokig terjedő kínálata lehetővé tette, hogy birtokosuk gyors, kényelmes és olcsó módon alapozza meg házilagos nemzeti panteonját. E szekularizált „andachtsbild”-ek befogadói környezetének intimitása, a személyes izlés szubjektivitásának megengedése nagy mértékben megkönnyítette az ábrázolt személyiségekkel (és az általuk megtestesített értékekkel) való azonosulást. Az arcképcsarnokok tömegtermelése ugyanakkor jól jelezte a politikai közélet, a közéleti ember devalválódását is. A „nagyipari panteonizáció” korában a panteonépítés elvesztette kollektív szakrális jellegét, hogy a monumentális nemzeti dicsőcsarnokok a családi albumok kiterjesztéseként működő szubjektív közéleti portrégalériáknak adják át helyüket.

1. J. M. [JÓKAI Mór]: [Bevezető] In: *Arckép-Album*. Műmelléklet a Hölgyfutárhoz. Pest, 1855, o. n.
2. Id.: BÄRTEFI SZABÓ László, „Gróf Széchenyi István művész kortársai és barátai.” *Magyar Művészet*, 1930, 597.
3. ALMÁSI BALOGH Pál: „Felszólítás egy hasznos ismereteket terjesztő társaság ügyében.” *Pesti Hírlap*, 1841/2., január 6: 14. — Kossuth szerkesztői jegyzete.; Hasonlóképp fogalmaz FRANKENBURG Adolf is: „Nevezetes férfiak arcképeinek kiadása hathatós támogatója a népnevelés nagy ügyének. A polgári erény megszemélyesítése akár szoborral, akár rajzzal. Ezekkel az apák fiaikat honszerelmre buzdítják.” — *Pesti Hírlap*, 1842/155, 87. Idézi: D. SZEMZŐ Piroska: *Képzőművészetünk és a Pesti Hírlap 1841—1849*. In: *A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve 1951*. Művelt Nép, Budapest, 1952, 134. (128—146)
4. JOHANNESSEN, Lena: „Mass Mediated Faces. 19th Century and New Concepts of Visual Identity.” In: *Man and Picture*. Papers from The First International Symposium for Ethnological Picture Research in Lund 1984. Ed. Nils-Arvid BRINGÉUS. Almqvist & Wiksell, Stockholm, Lund, 1986, 41—99.
5. HABERMAS, Jürgen: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Gondolat, Budapest, 1971.
6. RÓKA Jolán: „A vizuális manipuláció szerepe az imázsteremtésben.” In: *Politikai kommunikáció*. Szöveggyűjtemény. Szerk.: KISS Balázs. (Rejtjel politológiai könyvek 3.) Rejtjel, Budapest, 2000., 96—102.
7. DOLINAY Gyula: [Előszó] In: „Magyar királyok és hősök arcképcsarnoka.” *A Hasznos Mulattató* melléklete. A szerző kiadása, Budapest, I. kötet, 1884, o. n.
8. „A képeket rendszeren keretbe szokták foglalni. E néhány sor is, melyet az olvasó e lapon vesz, nem egyéb, mint csupán — keret.” — [GYULAI Pál]. *Az Ország Tükré*, I, 1862/26, november 10, 357.
9. Szöveg és kép összefüggéséről a portréművészetben: BUTOR, Michel: *A szavak a festészetben*. Corvina, Budapest, 1986: 26—30.
10. „Kávéházi jelenet” — fametszet — *Bolond Miska*, 1864/19, 76.
11. *Nővilág*, 1857/23: Viktória angol királyi hercegnő; 1858/44: Jókainé Laborfalvi Róza; 1859/7: Jánossiné Júlia; Jósika Júlia; *A Családi Kör* női képmásai sorszámozás nélkül, többnyire Marastoni József *Honleányok arcképcsarnoka* című sorozatában jelentek meg 1868-ig: 1860/9. Bohus-Szögyéni Antónia; 1861/6.: Báro Radák Istvánné gróf Rhédey Klára; 24: Jókainé; 28: Gál Vilma; 43: Türr Istvánné; 50: Nánásy Csernyus Amália; 1862/10: Feleki-Munkácsi Flóra; 27: Prielle Cornélia; 50: Jósika Júlia; 1863/9: Gr. Andrassy Manoné; 27: Lendvay Mártonné; 40: Balajthy Péterné; 1864/6: özv. Báro Vay Miklósné; 20: Báro Üchtritz Emilné; 24: Gr. Teleky Johanna; 27: Herceg Odeschalchi Gyuláné; 36: gróf Bathány Lajosné; 49: gróf Zichy Pálné; 1866/2: Bohus Szögyén Antónia; 9: Erzsébet császárné és magyar királyné; 22: Pauli Markovics Ilka; 31: Rupprecht-Demidoff hercegnő; 1867/48: Perczel Mórné; 50: gróf Andrassy Gyuláné; 52: özv. Damjanich Jánosné; *A Koszorú* arcképcsarnokának leírását lásd a 39. jegyzetben
12. N. n., „Gyöngyösi István.” *Vasárnapi Ujság*, 5, 1858/45, november 7, 529.
13. N. n., „Szabó Ádám, néptanító.” *Vasárnapi Ujság*, 5, 1858/7, február 14: 73.
14. N. n., „Garibaldi József.” *Vasárnapi Ujság*, 6, 1859/41, október 9, 481.
15. N. n., [Asbóth Lajos]. *Az Ország Tükré*, 2, 10, 1863/31, november 1, 361—362.
16. *Az Ország Tükré* fennállása alatt megközelítőleg 340 arcképet közölt. Ebből országgyűlési arcképcsarnokában 198 képmás jelent meg, egy lapon hat portrét hozva. Emellett mindössze 11 kortárs politikus arcképet közölte a folyóirat.
17. BELTING, Hans: *Kép és kultusz. A kép története a művészet korszaka előtt*. Budapest, 2000, 13.
18. RÓZSA 1973, 13—80.
19. CENNERNÉ 1957, 325—348; Uő: 1988, 52—57.
20. *Az Oesterreichischer Plutarch 1807 és 1814 között* megjelent 76 rézmetszetes mellképről: SZENTESI Edit: „Birodalmi patriotizmus. Történelemszemlélet, történetírás, történeti publicisztika és történeti témák ábrázolása az Osztrák Császárságban 1828-ig.” In: *Történelem — Kép*. 2000, 77—79. (73—91.)
21. Pl. Ferenczy István, Kisfaludy Sándor. RÓZSA György: „Ehrenreich Ádám forrásai.” *Művészettörténeti Értesítő*, 1959/1, 61—67.; SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella: „A polgárosodó művészeti élet zsidó szereplői Pesten.” In: *1100 éves együttélés a magyar és magyarországi zsidóság a haza és a fejlődés szolgálatában*. Magyarországi Holocaust Emlékalapítvány, Budapest, 2001, 134—140. (128—159.)
22. KOVALOVSKY Márta: „A képzeletbeli emlékmű.” *Művészettörténeti Értesítő*, 1982. 1, 29-33; VADAS

Ferenc: „Nemzeti panteon és ezredéves emlékmű.” In: *Sub Minervae Nationis Praesidio. Tanulmányok a nemzeti kultúra kérdésköréből Németh Lajos 60. születésnapjára*. ELTE, Budapest, 1989, 159—169.

23. A mellékletek részletes leírása: BUSA 1986, II. kötet, 803—808.

24. A mellékletek részletes leírása: BUSA 1986, II. kötet, 993—1013.

25. Idézi: GERSZI 1960, 19.

26. A mellékletek részletes leírása: BUSA 1986, II. kötet, 959—965.

27. *Rajzolatok*, 1835/6: Csokonai Vitéz Mihály, 18: Kisfaludy Sándor, 44: Karacs Teréz; 1835/1: Széchenyi István, 10: Kisfaludy Károly, 34: báró Jósika Miklós, 87: Kölcsey Ferenc; 1837/ 11: Szalay Imre, 26: Horvát István, 37: Majláth György, 46: Virág Benedek.

28. *Pesti Divatlap*, 1844/2: Szigligeti Ede, 5; Garay János, 10: Dr. Kovács Pál, 14: Czuczor Gergely, 18: Nagy Ignác, 22: Rózsavölgyi Márk — A mellékletek teljes leírása: BUSA 1986, II. kötet, 964—975. felsorolásuk u. o. II. 972.

29. „Hirhedett pipázók arcképe.” *Üstökös* 1858/ 11, október 30, 87.

30. „...az írók élete, arca, alakja, testi megjelenése azért érdekli a tudóst és a nagyközönséget egyaránt, mert rejtélyes a viszony a mű és szerzője között. [...] A lángelméjű alkotásban [...] az emberiség legmagasabbrendű tevékenysége nyilatkozik meg, ezért rejtélyes kissé mindig, ezért izgatja mindnyájunk képzeletét, milyen az az eszköz, amelyet az emberiség megnyilvánulása hordozójaként választott ki, ki az, mint egyén, akiben faja, nemzete, az ember öntudatra ébredt.” — LACZKÓ Géza: Bevezető. In: *Magyar írók Pantheonja*. Szerk., SZALAI Sándor. Budapest, 1941, XVI. — Idézi: PORKOLÁB Tibor: *A hódolat retorikája. (A magyar irodalom pantheonja.)* Irodalomtörténet, 1998/1—2: 256. (253—270.)

31. Irodalmi panteonizációról: PORKOLÁB Tibor, „*Nagyjainknak pantheonja épül*”. *Közösségi emlékezet, panteonizáció, emlékbeszéd.* Anonymus, Miskolc, 2005.

32. *Arczkép-Album*. Műmelléklet a Hölgyfutárhoz. Kiadja SZÁMVALD Gyula. Ny. Emich Gusztáv. A táblákat rajz. Barabás Miklós. Ny. Reiffenstein és Rösch Bécsben, Pest, 1855 — 6 litografált tábla 4—4 arcképpel. Az ábrázoltak laponként: I. [Majtényi] Flóra — Bulyovszky Lilla — Kempelen Riza — Ferenczy Teréz; II. Tompa Mihály — Dobsa Lajos — Beöthy László — Tóth Endre; III. Kemény Zsigmond — Jókai Mór — Gyulai Pál — Kövér Lajos; IV. Arany János — B. Eötvös József — Berecz Károly — Lauka Gusztáv; V. Tóth Kálmán — P. Szathmáry Károly — Szász Károly — Szelestey László; VI. Lisznyai Kálmán — Balázs Sándor — Székely József — Vajda János; Részletes leírásuk: GERSZI 1961, 129; *Arczkép-Album*. Műmelléklet a Hölgyfutárhoz. *Huszonégy író- s színész Arczkép-Albuma*. Kiadja TÓTH Kálmán. Ny. Emich Gusztáv. A táblákat rajz. Barabás Miklós. Ny. Reiffenstein és Rösch Bécsben. Kiadja TÓTH Kálmán. Pest, 1856. — 6 könyvmatos laponként 4 arcképpel. Az ábrázoltak laponként: I. Vörösmarty Mihály — Petőfi Sándor — Garai János — Nagy Ignác; II. Jókainé — Lonovicsné, Hollósy Kornélia — Lendvay, Latkőczyné [Latkőczyné, Lendvayné, Hivatal Anikó] — Komlóssy Ida; III. gr. Ráday István — Szigligeti Ede — Degré Alajos — B. Podmaniczky Frigyes; IV. Vas Gereben — Szigeti József — Vadnay Károly — Feleki Miklós; V. Lendvai Márton — Szentpéteri Zsigmond — Egressy Gábor — Tóth József; VI. Füredy Mihály — Szerdahelyi Kálmán — Réthi Mihály — ifj. Ledvai Márton.

33. J. M. [Jókai Mór]: „24 író és színész arcképe a Hölgyfutár mellékletül.” *Vasárnapi Ujság*, 1856/27, július 6.

34. *Magyar írók arcképcsarnoka*. — Jelezve: Barabás rajzai és Tiegde photographiai képei után köre rajzolta Rohn A. — Nyom. Reiffenstein és Rösch műintézetében Bécsben. — Kiadótulajdonos VAHOT Imre — Az ábrázoltak balról jobbra: az első sorban: Csokonai Vitéz Mihály, Kölcsey Ferenc, Berzesnyí Dániel, Katona József, Kazinczy Ferenc, Vörösmarty Mihály, Kisfaludy Sándor, Kisfaludy Károly, Czuczor Gergely; második sorban: Garay János, Bajza József, Szemere Pál, Császár Ferenc, Kovács Pál, Fáy András, Vajda Péter, Tompa Mihály; harmadik sorban: Tóth Lőrinc, Székács József, Erdélyi János, Petőfi Sándor, Arany János, B. Kemény Zsigmond, B. Eötvös József, Jókai Mór; negyedik sorban: Degré Alajos, Lisznyay Kálmán, Papp Endre, Vahot Sándor, Vahot Imre, Czákó Zsigmond, Szigligeti Ede, Gaál József, Nagy Ignác. — A múltapot még a *Vasárnapi Ujság* is elismeréssel fogadta: „A lap dicséretére válik a kiadónak, s reményljük, hogy a ki meglátja, nem mulasztandja el megszerezni, mert a legfinnyásabb palotának s legegyszerűbb falusi laknak díszére válik.” — Tárogató, *Vasárnapi Ujság*, 1856/23, június 8.

35. *Petőfi Sándor*. — Jelezve: Barabás rajza után. Köre rajz. és nyomt. Rohn Pesten 1858. *A Magyar*

írók életnagyságú arcképcsarnoka Iső lapja. Kiadja: VAHOT Imre; *Vörösmarty Mihály*. — Jelezve: Barabás M. rajza után. Kőre rajz. és nyomt. Rohn Pesten 1859. *A magyar írók életnagyságú arcképcsarnoka* 2ik lapja. Kiadja VAHOT Imre

36. 1857. tavaszától füzetes kiadványként jelent meg: *Magyar írók arcképei és életrajzai*. Első gyűjtemény 40 arcképpel. Pest, 1858. 2. kiadás: 1860. HECKENAST Gusztáv. — Arcképei: Gr. Széchenyi István, Kazinczy Ferencz, B. Wesselényi Miklós, Kisfaludy Sándor, Gr. Dessewffy Aurél, Fáy András, Dugonics András, Jókai Mór, Zrínyi Miklós, B. Mednyánszky Alajos, Horvát István, Csokonai Vitéz Mihály, Bajza József, Czuczor Gergely, Szalay László, Teleki József, Erdélyi János, Kölcsey Ferenc, Kis János, Fényes Elek, Garay János, Tompa Mihály, Májér István, Pap Endre, Kisfaludy Károly, Gr. Gvadányi József, B. Kemény Zsigmond, Pólya József, Pauler Tivadar, Döbrentey Gábor, Virág Benedek, Ballagi Móricz, Petőfi Sándor, Nagy Ignác, Gyöngyösy István, Szontagh Gusztáv, Arany János, Budai Ézsaiás, Szigeti Eduárd.

37. „Heckenast Gusztáv, a magyar irodalom iránti kegyeletének igen szép tanujelét adja azáltal, hogy hazai íróink képeiből jelenleg egy képcsarnokot állít össze, mely célra egyelőre következő irodalmi notabilitásainknak életnagyságú, olajfestésű arcképeit rendelte meg: Bajza, Berzsényi, Kazinczy, Kisfaludy Károly, Kisfaludy Sándor, Kölcsey, Petőfi és Vörösmarty. A négy első már elkészült, s igen sikerült művei Barabásnak; a többi is már munkában van.” — (Magyar írók arcképcsarnoka.). *Vasárnapi Ujság*, 1859/20, május 15.

38. ZILAHY Károly, *Magyar koszorúsok albuma. Irói élet- és jellemrajzok*. Mutatványokkal és 12 aczélmetszettel. HECKENAST, Pest, 1863; 2. kiadás: Franklin, Budapest, 1864. — Arcképek: Kazinczy Ferenc, Kisfaludy Sándor, Berzsényi Dániel, Kisfaludy Károly, Kölcsey Ferencz, Bajza József, Vörösmarty Mihály, Czuczor Gergely, B. Jósika Miklós, Jókai Mór, Arany János.

39. *Koszorú*, 1863, „Magyar költők arcképei” I. Zrínyi Miklós; II. Gyöngyösi István; III. Koháry István; IV. Orszay Lőrinc; V. Gvadányi József; VI. Dugonics András; 1864: VII. Zrínyi Miklós [újra!]; VIII. Baróti Szabó Dávid; IX. Ráday Gedeon; X. Virág Benedek; XI. Csokonai Vitéz Mihály; XII. Kisfaludy Sándor; 1865: XIII. Kazinczy Ferenc; XIV. Baesányi János; XV. Berzsényi Dániel — A tételek részletes leírása: GERSZI 1960, 195.

40. *A Pesti Napló Főmunkatársai*. (Pompéry János, Danielik János, Greguss Ágost, Kemény Zsigmond, Salamon Ferenc, Dr. Falk Miksa, Király Pál.) — Jelezve: Maszák HG. 1860. Nyom. Reiffenstein és Rösch Bécsben. Kiadja MASZÁK Hugó; *Magyar írónők arcképcsarnoka*. — Jelezve: Kőre rajz. Grimm R. Nyomt. Pollák Testvérek Pesten 1862. Kiadja PFEIFER Ferdinánd — Az ábrázoltak: Bajza Lenke, Jósika Júlia, Ferenczy, Csernátóni Lóra, Madarassy Klotild, Bickersteht Janka, Vachott Sándorné, Szendrey Júlia, Fanni, Bulyovszkyné, Isidóra, Gr. Batthyány Artúrné, Flóra, Gr. Zichy Malvinia, Szőlősy Nina, Kempelen Riza, Kisfaludy Atala, Emilia, Karacs Teréz, Takács Éva. — A női írók változó társadalmi szerepéről: FÁBRI Anna, „A szép tiltott táj felé.” A magyar írónők története két századforduló között (1795—1905). *Kortárs*, Budapest, 1996.

41. A vállalkozásról: PATAKY Dénes, *A magyar rézmetszés története*. Közoktatásügyi Kiadóvállalat, Budapest, 1951, 177.

42. *Felsőmagyarországi Minerva*, 1827, 1339; Ponori politikai állásával helyezkedett szembe a pozsonyi jurátusok litografáló társaságának sorozata 1826-ban, amely kifejezetten a szándékosan mellőzött reformpolitikuskok vonásait örökölte meg — FEJŐS Imre: *Az országgyűlési ifjak litografáló társasága*. Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve, Budapest, 1952, 118—121.

43. *Országgyűlési arcképcsarnok*. — Jelezve: Rohn 1861. Nyomt. Rohn A. Pesten 1861. Kiadja: Heckenast Gusztáv Pesten; Másik változat felirata: Rendkívüli műmelléklet a Nővilághoz 1861 — Ábrázoltak részletes felsorolása: GERSZI 1960, 192/Rohn 118.

44. *Képviselők az 1861ik ápr. 2re egybehívott országgyűlésen*. Első lap. — Jelezve: Természet után kőre rajz. Marastoni József. Nyomt. Pollák Testvérek Pesten 1861. Kiadja a képzőművészeti társulat — Részletes leírásuk: GERSZI 1960, 179/Marastoni 561; Két további, 1862-ben kiadott, azonos jelzésű lapja uo. 562 és 563. szám alatt; A lapok kiadásáról: „Műbirálat a londoni kiállításra szánt képzőművészeti tárgyokról.” In: *Országos Magyar Képzőművészeti Társulat Évkönyve 1861—1862*. Pest, 1863: 54.

45. (Magyar történelmi arcképcsarnok.), *Vasárnapi Ujság*, 1859/48, november 27.

46. CSASZÁR Ferenc: *Magyar ősök képcsarnoka. Életirati vázlatok kíséretében*. Beimel és Kozma, Pest,

1855.; I. füzet: Mátyás király, Nádasdy Tamás nádor, Keglevich Péter bán, Zrinyi Miklós bán, Frangepán György, Wesselényi Ferenc nádor; II. füzet: Csáky László, Báthory István lengyel király, Andrassy Miklós főispán, Bethlen Gábor, Károlyi László, Batthyány Ádám; III. füzet: Magyar Balázs, Dessewffy János, Kemény János, Esterházy Miklós, Lónyay Zsigmond, Bély Pál.

47. (A „Magyar ősök képcsarnoka” ügyében). *Vasárnapi Ujság*, 1858/8, február 21, 91.

48. A vállalkozás meghirdetése: *Budapesti Viszhang*, 1856/40, október 2., 328. és 39. szám, 324.; Megjelent lapjai: Keve, hun vezér — 40. szám, október 2., 328; Kadicha, hun vezér — 42. szám, október 16., 345; Keme, hun vezér — 44. szám, október 30., 360; Béla, hun vezér — 45. szám, november 6., 368; Buda, hun vezér — 46. szám, november 13., 376; Attila, hun vezér — 47. szám, november 20., 385; Árpád, a honalapító — 48. szám, november 27., 393; Szabolcs vezér — 49. szám, december 5., 401; Kund, magyar vezér — 50. szám, december 11., 409; Gyula, magyar vezér — 51. szám, december 18., 416; Örs, magyar vezér — 52. szám, december 25., 427.

49. A *Nádasdy Mausoleum* grafikai utóéletének feldolgozása: RÖZSA 1973.

50. DOLINAY Gyula: *Magyar királyok és hősök arcképcsarnoka*. A szerző kiadása. I. kötet, Budapest, 1883 (reprint: Kassák, Budapest, 1991.), II. kötet, Budapest, 1886. (reprint: Kassák, Budapest, 1993.)

51. SINKÓ Katalin címszava. In: *Történelem — Kép 2000*, 533—534.

52. *Magyar királyok. Árpád ház.* — Jelezve: „az arcképeket összegyűjtötte és festette Plachy F. Kőrerajzolta Maszák H. Barabás felügyelete alatt.” Kiadja Pfeifer Ferdinánd. Nyomt. Reiffenstein és Rösch Bécsben; *Magyar Királyok. Vegyes házak.* — Jelezve: „Az arcképeket összegyűjtötte P. F. Kőrerajzolta Szemlér Mihály. Kiadja Pfeifer Ferdinánd. Nyomt. Pollák Testvérek Pesten 1861 — RÖZSA 1973, 78, 160.

53. BATIZFALVI István, *Magyar vezérek és királyok arcképcsarnoka*. Rajzolta Vizkelety Béla. 60 könyomatú arcképpel. Pollák Testvérek, Pest, 1863. — RÖZSA György: „Vizkelety Béla litografált királyképsorozata.” *Magyar Könyvszemle*, 111, 1995/1, 97—98.

54. „Attila vezér.” *Vasárnapi Ujság*, 1855/6, 45.; Attila „ördögi” fiziognómiájáról lásd: MIKÓ Árpád: „Imago historiae.” In: *Történelem — Kép 2000*, 34—47.

55. „Mig eddig az archaeológiában legjáratlanabb s egyiránt legművésztlenebb kornak, a XVII-századnak ama képei szerint állítá rendesen ezt elő, ős magyar vezéreinket és királyainkat, a mint azokat a jó Kilián a nemzet szabadságáért elvérzett Nádasdy Ferencznek udvari metszője készíté az ura által 1664-ben kiadott „Mausoleum potentissimorum regum et ducum Hungariae” művében. Ezek furcsa másolatai azután, melyeken például Árpád tigrisbőrben, Örs vezér pedig talán krónikái Ursus neve miatt, medve süvegben, Attila az akkori német Landsknechtek redős és bugyogósan bő csizmájában s a mai attiladölmányban, míg mindannyi a XV. századi olasz gyalogság hosszú vértjével — (mintha őseink infanteristák és nem lovagok lettek volna) — előállítva képezték századokon át őskorunk e nagy alakjai ismeretét...” — IPOLYI Arnold, „A magyar műtörténeti emlékek tanulmánya” *Századok*, 1878, október 15., 8. füzet, 763.

56. CENNERNÉ 1857. és 1988.

57. „Wesselényi Ferenc. Régi magyarok arcképei.” — *Vasárnapi Ujság*, 1863/5, február 1, 37; A sorozat további arcképei: Barkóczy László, Széchenyi György, Forgách Ádám, Kéry János, Erdődy György, Csáky László, Révay László, Eszterházy Pál, Vadászi Pál, Pálffy András, Móré István, Spáczay Márton, Rajkovicz Péter.

58. *Magyarország és Erdély képekben*. III. füzet, Pest, 1854, 85.

59. (Kérelem.) *Vasárnapi Ujság*, 1859/49, december 4.

60. „Mint tudjuk, Pesten egyik könyvtárosunk a magyar királyok arcképcsarnokát indította meg, melyből az első műlap, mely az Árpád házból származott királyokat hozza, már meg is jelent. Most Kolozsvárott is hasonló vállalat van keletkezőben. Ugyanis Demjén László az erdélyi fejedelmek arcképeit fogja kiadni, melyeket Barabás felügyelete alatt, ennek egyik tanítványa, Maszák Hugo hazánk fia rajzolt köre, a gyűjteményeinkben, nevezetesen a nemz. Muzéumban levő képek és pénzek után.” — (Az erdélyi fejedelmek arcképcsarnoka.) *Vasárnapi Ujság*, 1860/43, október 21.

61. (Az „Erdélyi fejedelmek képcsarnoka” érdekében.) *Vasárnapi Ujság*, 1860/45, november 4. — Magyar sorozatának részletes leírása: GERSZI 1960, 165.

62. BASICS Beatrix: „A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteménye mint a történelmi festészet forrása.” In: *Történelem — Kép 2000*, 648—653.; Uő: „A Magyar Történelmi Képcsarnok.” In: *A 200 éves Nemzeti Múzeum gyűjteményei*. Szerk.: PINTÉR János. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2002, 277—307.

63. *A Nemzeti Múzeum ismertető leírása a festészek rövid életrajzával.* Szerk.: LIGETI Antal. Egyetemi, Buda, 1870, 9—19.

64. LIGETI 1870, kat. 14. — *Családi Lapok* 1853-as melléklete: „I. Mária magyar királynő.” Mellékletül a „Családi lapok”hoz — Jelezve: A Nemzeti Múzeumban levő eredeti után rajzolta Rohn A. Nyomt. Frank J. M. Pesten 1853. — PAULIKOVICS Lajos, „I. Mária királynő. (Életrajzi töredék)”. *Családi Lapok*, 2, 1853/11, június 15., I. félév, 509—516. Az 513. oldal jegyzetében utal a számhoz melléklet képre, ami a Nemzeti Múzeum jegyzőkönyve szerint 1810-ben Celotti apáttól jutott Jankovich Miklóshoz: „Kedves dolgot véltünk cselekedni, midőn e nemzeti kincset hiven visszaadni, azt t. olvasóinkkal megismertettük.”; Ugyanez a kép megjelent továbbá: *I. Mária, magyar királyné.* A nemz. múzeumban lévő eredeti olaj festmény után köre rajz. Rohn. Nyomt. Frank J. M. Pesten 1853. — *Magyarország és Erdély képekben.* 1853, I. füzet.

65. „Zrínyi Miklós arcképe a szigetvári tanácsteremben.” *Vasárnapi Ujság*, 1860/2, január 8; „Zrínyi Miklós szigetvári arcképe.” *Hazánk és a Külföld*, 3, 1867/18, május 2, 273. — Leírása szerint a kép olajfestésű eredetijét a szigetvári tanácsteremben őrzik, az évente megrendezett helyi ünnepeken nyilvánosan kiteszik — MAISLIS Ferenc: *Gr. Zrínyi Miklós.* — uo.

66. Szerkesztői megjegyzés: „Figyelmeztetjük olvasóinkat, hogy lapunk f. évi 21. számában a »Balatonvidéki rajzok» között szintén közöltük a költő Zrinyinek egy arcképet, másolatát egy a keszthelyi grófi kastély könyvtárában őrzött festvénynek. Mint ilyen méltó helyet foglalt el a többi rajzok között, de mondanunk sem kell, hogy a jelen arckép, mind művészi felfogás, mind valószínűleg hűség tekintetében is [ez a költőnek mintegy történetileg szentesítet arcképe] elsőséget érdemel.” — *Vasárnapi Ujság*, 1858/41, október 10.

67. „A híres Toldi Miklós utódai Erdélybe szakadtak, s ha a még most is élő, már agg és fi-maradék nélküli gr. Toldi Sámuel kiveszszük, a reményteljes nemzedék gr. Toldi Lőrinczben kihalt 1856-ban. Hagyatéka közt találtak egy arcképet, mellynek másolatát itt közöljük, s mellynek eredetije olajfestés, mintegy tizenkét hüvelyknyi nagyságban. A festész neve nem tudatik, azonban jártas kéz nyoma látszik rajta. — Az évszám 1512-öt mutat, mit voltaképen nem tudhatni, mire vonatkozik.” — „Toldi Miklós arcképe az Erdélyi múzeumban.” *Vasárnapi Ujság*, 1858/27, július 4, 313.

68. Báthori Erzsébet. (A csömöri Zay grófok családi képtárában levő eredeti után.) *Hazánk és a Külföld*, 6, 1870/30, július 28., 473. — LOJA Károly: *Ecsedi Báthori Erzsébet.* uo., 472—474.

69. MÁRKI 1884.

70. Uo. VII.

71. SÁROSY Gyula: *Az én albumom.* Herz János, Pest, 1857.

72. GERSZI 1960, 121, 126, 127.

73. *Vasárnapi Ujság*, 1858/1, január 3.

74. Molnár József „A jelesebb magyar gazdák és gazda-írók arcképcsarnoká”-nak első füzetében: gr. Károlyi István, Lónyai Gábor, b. Vay Alajos, Korizmicz László, Benkő Dániel, Hajnik János, Gyürky Antal, Peterdy Gábor — *Vasárnapi Ujság*, 1858/47, november 21.

75. (Levezetés. Tárház) *Vasárnapi Ujság*, 1860/29, július 15.

76. I. füzet bevezetője. In: VEREBY Soma: *Magyar mágnások életrajzi s arcképcsarnoka.* Wodianer, Pest, I—XI. füzet, 1861—1879. Hasonmás kiadás: Méry Ratio, Somorja, 2006.

77. A közreműködő művészek: 1860—64, Marastoni József, 1864—65, Grimm Vince, 1867—68 Barabás Miklós, 1869 Suhajdy György.

78. SÁRKADY István hírlapíró és szerkesztő, korábban ellenzéki politikus volt, ő adta ki 1862-ben a *Sárosi albumot*, amiért három hónapra bebörtönözték, később a kiegészítés támogatója lett; SÁRKADY István, *Hajnal. Arcképekkel és életrajzokkal díszített album.* Pest, 1864—1867.

79. *Honpolgárok könyve.* Szerkeszté VEREBY Soma. (A rajzok Barabás Miklós által készítvék.) Poldini Ede, Pest, 1866.

80. MÁRKI 1884.

RÖVIDÍTÉSEK

BUSA 1986=BUSA Margit: V., *Magyar sajtóbibliográfia 1705—1849. A Magyarországon magyar és idegen nyelven megjelent valamint a külföldi hungarika hírlapok és folyóiratok bibliográfiája*. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 1986, II. kötet.

GERSZI 1960=GERSZI Teréz: *A magyar kőrajzolás története a XIX. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960.

CENNERNÉ 1857=CENNERNÉ WILHELMB Gizella: „Über die ungarischen Portätfolgen von Elias Widemann.” *Acta Historiae Artium*, IV, 1957/3—4.

CENNERNÉ 1988=CENNERNÉ WILHELMB Gizella: „Arcképek Elias Widemann 1646-os és 1642-es rézmetszetsorozatából.” In: *Főúri ősgalériák, családi arcképek a Magyar Történelmi Képcsarnokból*. Kiállítási katalógus. Szerk.: BUZÁSI Enikő. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 1988.

CENNERNÉ WILHELMB Gizella: „Über die ungarischen Portätfolgen von Elias Widemann.” *Acta Historiae Artium*, IV, 1957/3—4.

RÓZSA 1973=RÓZSA György: *A Nádasdy-Mausoleum királyképei és a magyar uralkodóábrázolások tipológiája*. In: *Uő: Magyar történetábrázolás a 17. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.

Történelem — Kép 2000=Történelem — Kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon. Kiállítási katalógus, Szerk.: SINKÓ Katalin, MIKÓ Árpád, Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 2000.

MÁRKI 1884=MÁRKI Sándor: *Magyar Pantheon. A magyar történelem, művészet és irodalom 150 kimagasló alakja, képekben és rövid életrajzokban föltüntetve*. Pozsony, Stampfel Károly, Budapest, 1884.

EMESE RÉVÉSZ

VIRTUAL PANTHEONS

·PORTRAIT GALLERY IN THE 19TH CENTURY NATIONAL, POPULAR GRAPHIC ARTS

SUMMARY

Besides the monumental pantheons, the portrait galleries of drawings played an important role in the forming of the national identity at the beginning of the 19th century. Their success was due partly to the fact that they replaced the sacral, collective representations of their model with the intimate, subjective world of the small graphics. The relatively low price of the prints circulated on loose leaflets, in albums or as supplements to papers made them affordable to the wide public, facilitating thus the identification with the representatives of the national culture. An open political standpoint characterized the portrait galleries of the public life in the reform era, but in the years of absolutism following the defeat of the 1848 revolution, the emphasis fell upon the representatives of culture. The last third of the century was marked by the appearance of fashionable thematic portrait galleries (magnates, farmers, writers, women). The historical portrait galleries followed mostly authentic (or perceived as thus) sources of images. The most popular one of this line was the copperplate Nádasdy-Mausoleum, created in the 17th century. Many picture magazines started to publish historical pantheons in the 1850s and 60s. After the abrupt end of these initiatives, the “National Pantheons” of the 1880s, captured in independent albums, started to compete with the fever of the end of century’s historicism to erect monuments.

KAKAS MÁRTON A MŰTÁRLATBAN

Magyarországon 1840-ben rendeztek először reprezentatív kortárs képzőművészeti kiállítást az előző évben megalakult Pesti Műegylet szervezői. Korszakos jelentőségű esemény volt ez, ekkortól számíthatjuk a modern magyar művészeti élet indulását. Az első bemutatónak jelentős sajtóvisszhangja volt, oldalas tudósítások jelentek meg a lapokban amelyek igyekeztek a közönséget felvilágosítani a tárlaton látottakat illetően. Ezek az írások többnyire csak egyszerű ismertető, de mivel a pesti közönség teljesen tájékozatlan, nagyon hasznosak voltak. Az elkövetkező másfél évtizedben nagyjából az ekkor fellépő „műítészek” — Novák Dániel, Henszlmann Imre, Ney Ferenc, Parlagi (Kiss János) Vahot Imre, Zerffy Gusztáv, Neustadt Adolf, stb. — uralják a művészeti rovatokat, ők próbálkoztak először műkritika írásával magyar nyelven. A szövegeket olvasva érezni, hogy íróik milyen nehezen küzdenek a nem kellően hajlékony nyelvel, az alapvető esztétikai fogalmak tisztázatlanságával. Izelítőül egyetlen frázist szeretnék idézni Ney Ferenc tollából, aki 1843-ban Weber Henrik: *Ámor és Psziche* című „csinos” kompozícióját így írja le: „Szellékeny szendély, de túlképzelmi színragyoglat!”¹ A többiek talán még eddig sem jutnak a nyelvi lelemény szintjén, de az kétségtelen, hogy a kiállításokat követően megkezdődik a professzionális képzőművészeti kritika kialakulása is.

1847 januárjában csatlakozik e gárdához, hírlapírói pályája első heteiben a 22 éves Jókai Mór. A képzőművészet iránti érdeklődése még Pápáról eredeztethető, ahol egy ideig együtt járt iskolába Petrovics Sándorral és annak unokatestvérével Petrics Somával. Jókai festőnek készült, írói ambíciói a kis kör másik tagjának a későbbi jeles festőnek, Orlai Petrics Somának² voltak, míg a harmadik társ a későbbi nagy költő Petőfi Sándor mint tudjuk színész szeretett volna lenni. Az ifjú Jókai első művészeti tárgyú írása a *Jelenkor* „Budapesti Napló” rovatában jelent meg, 1847 januárjában, amelyben egy műbaráti társaság támogatásával tanuló szobrász, Faragó Józsefnek a müncheni akadémiai tárlaton aratott sikeréről tudósít.³ A fiú 1840-ben mint „naturalista” (östehetség) tűnt fel, ekkorra már az egyesület dédelgetett fia, és Münchenből küldi a pesti tárlatba az ott már sikert aratott szoborvázatait. Jókai hosszabb ismertetésre még sokáig nem vállalkozott, de mint az *Életképek* friss szerkesztője néhány rövid sort írt az 1847-es műkiállításról.⁴ Ez a hírecske igen figyelemreméltó, mivel mindössze a 19 éves Zichy Mihály *Mentőcsónak* című⁵ alkotását tartotta érdemesnek kiemelni, amelyet a kiállítás „gyöngyeként” értékelt.

Jókai művészeti írásai publicisztikai munkásságán belül nem túl számosak, ám különös helyet foglalnak el a koraberli sajtóban.⁶ Az írónak kétségkívül része volt a magyar művészeti élet kibontakozásában. „Kakas Márton a műtárlatban” című cikksorozata a *Vasárnapi Újság* hasábjain az 50-es évek végén egész kis művészeti intézménnyé nőtt.